

ความสุขของมรวาส

— ๖ —

๒๔ เมษายน ๒๕๑๓

สำหรับพวกเรา ล่วงมาถึงเวลา ๔.๔๕ น. แล้ว
ในวันนี้จะได้อ่านถึง **ความสุขของมรวาส** เป็นหัวข้อ
สำหรับบรรยาย. ลองนึกบทพจนนาตั้งแต่ต้น ถึงเรื่องต่างๆ
ที่เกี่ยวกับมรวาส ที่ได้พูดมาแล้ว : นับตั้งแต่อาร์มกฤดา
คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั่วไป เราถือว่ามนุษย์โดยทั่วไป
เป็นมรวาส มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ซึ่งจะต้องมีทั้งความรู้
และกำลัง สำหรับปฏิบัติตามความรู้ จนเรียกว่าชีวิตนี้ต้อง
เกี่ยวข้องกับควายสองตัว เพื่อให้เจริญไปตามลำดับ จนถึง
วัตถุประสงค์ ที่มีอยู่ว่า มนุษย์นี้เกิดมาทำไม? เกิดมาเพื่อ
ได้อะไร? และก็ได้รับเรื่องประเพณีธรรมะ ทั้งที่เป็นตัว
ธรรมปฏิบัติ และที่เป็นเครื่องมือให้สำเร็จประโยชน์ ใน
การปฏิบัติ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อครั้งสุดท้าย. ที่นี้
ผลที่จะได้รับก็คือ **ความสุขของมรวาส** หรือจะเรียกว่า
ความสุขของกุหลาบก็ตาม, แต่แล้วก็มีปัญหาเกิดขึ้น
ตรงที่ภาษาพูดเป็นสิ่งที่ทำความยุ่งยาก.

๕๓

ไม่ได้ครองเรือน ชนิดที่ว่า ไม่มีบุตร ภรรยา สามี, แต่ว่าอยู่ที่บ้าน ที่เรือน ไม่ได้อยู่ที่วัด, แต่งเนื้อแต่งตัวเป็นอยู่อย่างคฤหัสถ์ทั่วไป จะผิดกันแค่เรื่องไม่มีกิจกรรมระหว่างเพศ; จิตใจของเขาสูงขนาดโกรธไม่เป็น เป็นทัน; แล้วใครจะไปรู้ในเรื่องจิตใจ การแต่งตัว กินอยู่ นุ่งห่ม อยู่ที่บ้านที่เรือน. ความรู้สึกธรรมดาสามัญของเรา หรือว่า เมื่อกล่าวโดยภาษาไทยธรรมดาของเรา ก็ต้องว่า เขาเป็นขรรษา เป็นคฤหัสถ์. ที่นี้คุณได้มาตุได้ ตั้งแต่คนอันธพาล ที่เลวร้ายที่สุด มาถึงคนธรรมดา มาถึงคนเจตยวธาส, เป็นคนดี กระทั่งเป็นโศกนาฏ เป็นศกิกากามี เป็นอนาคามี; มันมีถึงอย่างนี้ คนไหนเป็นขรรษา หรือคนไหนไม่เป็น.

ถ้าเอาตามธรรมดา ก็ต้องถือว่าเป็นขรรษา เป็นคฤหัสถ์ อยู่บ้านเรือนหมด. พอปัญหามันมีเข้ามาว่า อย่างไหนเรียกว่า *ความสุขของขรรษา* มันก็ตอบยาก; เพราะมันไม่เหมือนกัน, มันต่างกันลิบ. คนอันธพาลสุดท้ายที่ว่า บั่นหม้อขาย เลี้ยงบิดามารดาบอด เขามีความสุขของเขาอย่างไร? ภรรยาก็ไม่มี ทรัพย์สินสมบัติอะไรก็ไม่มีมากไปกว่าบ้านหม้อขาย เลี้ยงพ่อแม่ไปวันหนึ่ง ๆ.

คุณไปเปิดหูหนึ่งตี้อารบ ตำรา เช่น นวโกวาท ก็จะมีรายละเอียด คติปฏิบัติ ระบุถึงความสุขของขรรษา ว่ามีอยู่ ๔ อย่างคือ ๑. สุขเกิดจากความมั่งคั่งทรัพย์. ๒. สุขเกิดจากการจ่ายทรัพย์บริโภค. ๓. สุขเกิดจากการไม่ต้องเป็นหนี้. ๔. สุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ. ผมว่า หลายองค์คงเคยเรียนมาแล้ว หรือเรียนมาแล้วตั้งแต่อยู่ในมหาวิทยาลัย เพราะเขาให้เรียนหัวข้อธรรมะกัน. สุข เกิดจากการมีทรัพย์ เกิดจากการจ่ายทรัพย์ เกิดจากการไม่เป็นหนี้ เกิดจากการงานอันไม่มีโทษ. ขรรษาทั่วไปที่เป็นขรรษาศักดิ์ ก็เป็นได้แบบนี้ กล่าวคือแสวงหาทรัพย์มา, ใช้ทรัพย์บริโภค, แล้วอยู่ด้วยจิตใจที่ไม่

หนักอกหนักใจ เพราะไม่มีหนี้สิน, การงานที่ทำอยู่นั้นไม่มีโทษ เช่นต้องไปติดคุก ติดตะรางเป็นต้น. นี่เราก็จะเห็นได้ว่า เป็นหลักพื้นฐานขั้นต้น ๆ หวังไปเท่านั้น. ขรรควาสนยังอาจจะแสวงหาความสุขที่ดีกว่านี้ ที่สูงกว่านี้.

ดังที่เราได้พูดมาแล้ว ว่าขรรควาสนขั้นต่ำ ๆ ก็ปฏิบัติเรื่องเกี่ยวกับทำมาหากิน, ขรรควาสนที่มีธรรมะขั้นปานกลาง ก็ปฏิบัติเกี่ยวกับ ปุณฺณกิสันตะ หรือองค์แห่งความเป็นพระโสดาบัน; นี่มันก็ได้ความสุขที่สูงขึ้นไปมาก. แล้วขรรควาสน ขั้นสูง ก็ปฏิบัติ สุญญตา ตามคำแนะนำของพระพุทธองค์, นี่ก็ได้ความสุขที่สูงขึ้นไปอีกมาก จนเป็นลักษณะของนิพพานชั้นกวัจจรว เป็นครั้งเป็นคราว, หรือบรรเทาความร้อนกร้อนใจนานาชนิดได้ ที่มันมักจะเกิดแก่ขรรควาสน. แล้วเขาจะไม่ถือว่า นี่เป็นความสุขของขรรควาสน หรืออย่างไร?

ขรรควาสนที่เป็นพระโสดาบัน ก็ประกอบด้วยอภัยองค์ ๔ ประการ :- มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธ, มีศรัทธามั่นคงในพระธรรม, มีศรัทธามั่นคงในพระสงฆ์, แล้วก็มีอริยกันตศีล อ้อมศีลดี จนเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า, นี่ก็เป็นขรรควาสน. แล้วความสุขที่เกิดมาจากคุณธรรม ๔ อย่างนี้มันสูงไปกว่า ที่เพียงแค่จะมีทรัพย์จำวนบริโภคนี่ ไม่เป็นหนี้ หรือไม่ต้องติดคุกติดตะราง. ที่นี้พูดถึงพระอนาคามีองค์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนั้น ก็ไม่มีทรัพย์สมบัติอะไร นอกจากบันหม้อเลี้ยงชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ เพราะความจำเป็นที่จะต้องเลี้ยงพ่อแม่ที่ตาบอด; เรื่องมันมีอยู่ว่าจำเป็นที่จะต้องเลี้ยงพ่อแม่ที่ตาบอด ไม่เช่นนั้นเขาจะไปเป็นอยู่อย่างอื่น; ไปเป็นนักบวช ไปเป็นอะไรอย่างอื่น; นี่เร็วกว่าแทบไม่มีทรัพย์สมบัติอะไรที่เป็นหลักทรัพย์. ทำงานไปวันหนึ่ง ๆ พอเลี้ยงบิดามารดากว่าท่านจะตาย แล้วก็ไม่ต้องมีทรัพย์สมบัติอะไรอีกต่อไป.

เหล่านี้คือปัญหาที่ยากที่เกิดขึ้นจากภาษา. ผมเรียกว่า ภาษาทำพิษ หรือภาษาทำให้เกิดปัญหา. ว่าอย่างไรเรียกว่า พระवास, เพื่อเราจะพบว่า อย่างไม่เรียกว่า ความสุขของพระवास. เขากล่าวกันเป็นพื้นฐาน. และมี พุทธภาษิตที่จะตอบคำถามของคนบางคน เช่นว่า ความสุขของพระवासในบัญญัติ วัฏเป็นเพียง. ความมีทรัพย์, ได้ใช้ทรัพย์จับจ่าย, ไม่มีภาระหนี้สิน, และ การงานไม่มีโทษ. นี่มันคล้ายจะถือเอาเป็นเพียงมาตรฐาน สำหรับพระवास โดยทั่วไปเท่านั้น. แต่พระवासอาจจะสามารถหาความสุขได้มากกว่านี้ เหมือนที่ ได้กล่าวมาแล้วนั้น มันอยู่ที่หัวใจ เป็นความรู้สึกในจิตใจจริงๆ.

ที่นี้คุณก็ไปศึกษาเอาเองว่า ควรจะพูดยังไร ? ควรจะตอบคำถามนี้ อย่างไร ? ว่าอะไรเป็นความสุขของพระवास ? หรืออะไรที่พระवासอาจจะได้รับ. ถ้ามีการแบ่งชั้นของพระवासเป็น ๓ ชั้น อย่างที่พูดวันก่อนว่า พระวาสชั้นต่ำ ๆ พระวาสชั้นปานกลาง พระวาสชั้นสูง; ความสุขก็ต่างกันโดยนัยที่กล่าวมานั้น จนพูดได้ว่า พระวาสก็มีมีความสุขได้ครบทุกชั้น ในบรรดาความสุขที่มนุษย์จะมีได้.

ที่นี้ ถ้าจะรู้เรื่องนี้ให้ชัดเจนไป คุณจะต้องรู้เรื่องของจิตใจ คือเรื่องภูมิ เรื่องชั้นหรือระดับของจิตใจให้ครบถ้วน: และอาจเป็นเรื่องที่ไม่เคยได้ฟัง. เกี่ยวกับภูมิของจิตใจในพระพุทธศาสนา หรือว่าจะก่อนพุทธศาสนา นอก พุทธศาสนาก็เป็นได้ ที่เขาแบ่งหลักแห่งภูมิของจิตใจไว้ ๔ ภูมิด้วยกัน คือพวก กามาวจร – รูปาวจร – อรูปาวจร – และโลกุตตรภูมิ.

กามาวจรภูมิ นี่แปลว่าจิตที่ยังท่องเที่ยวไปในกาม.

รูปาวจรภูมิ คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปสิ่งที่มีรูปเป็นรูปใดๆ ไม่เกี่ยวกับกาม.

อรุฬาวจรภูมิ คือภูมิของจิตท่องเที่ยวไปในสิ่งที่ไม่มีรูป นึกสิ่งไม่เกี่ยวกับกาม.
โลกุตตรภูมิ จิตที่อยู่เหนือโลก.

ก็แปลว่า ๓ ภูมิแรกอยู่ใต้โลก กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมินี้ อยู่ใต้โลก; คือโลกที่เป็นกาม โลกที่เป็นรูป โลกที่เป็นอรูป. อันสุดท้าย อยู่เหนือโลก มีภูมิเดียว อยู่เหนือโลก ไม่แจก, ถ้าแจกก็แจกได้ แต่ไม่นิยมแจก. ส่วนที่อยู่ใต้โลกนั้นแจกเป็นสาม คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร. ซ่อนผมซ่อนอกไว้ก่อน ว่าผมไม่เชื่อว่าเป็น พระพุทธภานิต; ทางพวกอภิธรรม เขาว่าเป็นพุทธภานิต แต่ผมไม่เชื่อ; อาจเป็นเรื่องที่จกกันขึ้นทีหลัง บัญญัติอย่างนี้ อาจจะมีก่อนพระพุทธเจ้าก็ได้ เพราะเขารู้เรื่องกาม เรื่องรูป เรื่องอรูป กันมาก่อนพระพุทธเจ้าแล้ว และในเรื่องโลกุตตรภูมิเขาคงจะเคยฝันถึง; แม้ว่า อย่างน้อยเขาจะไม่ได้นำบรรล; เขาอาจจะได้เคยฝันถึงสิ่งที่เหนือไปจากโลก.

ที่ปัญหาก็คจะมีขึ้นอีกในเมื่อพวกที่จัดอย่างนี้ หรือหลักที่จัดไว้ อย่างนี้ ในคัมภีร์นั้นก็มีที่จะอธิบายโลกุตตรภูมิกันเฉพาะว่าเป็น พระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี แล้วก็พระอรหันต์. พระโสดาบันก็มีสองพวก คือ โสดาปัตติมรรค – โสดาปัตติผล. สกิทาคามี ก็มีสองพวก คือ สกิทาคามีมรรค – สกิทาคามีผล. อนาคามี ก็มีสองพวก คือ อนาคามีมรรค – อนาคามีผล. อรหันต์สองพวกคือ อรหัตตมรรค – อรหัตตผล. นี่ได้เป็น ๘ แล้ว เติมนิพพานขึ้นอีกหนึ่งเป็น ๙ เขาเรียกว่า “**โลกุตตรธรรม**” คือธรรมที่อยู่เหนือโลก. ฉะนั้น โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี เหล่านี้ถูกจัดไว้เหนือโลก เป็นโลกุตตระ; แล้วคุณ ก็จะเข้าใจที่ว่าพระโสดาบัน สกิทาคามีนี้ เป็นชาวบ้านก็ยังมี, อยู่กับลูกเมีย บุตรภรรยาสามี อย่างนี้ก็ยังมีอยู่ เช่นตัวอย่างที่ได้ยกมาแล้ว; ถือตามหลักนี้ก็ เป็นพวกโลกุตตรภูมิไปแล้ว ก็ยังเป็นธรรมาสนอยู่พวกหนึ่ง ไม่ได้บวช. ที่ความสุขของเขาเป็นอย่างไร ?

เราจะพูดเรื่องภูมิของจิตให้เป็นหลักเสียก่อน แล้วจะได้เข้าใจอื่น ๆ ได้ง่าย. พวกคามาวจรภูมิ หรือความหมายของคามาวจรภูมิ นี้หมายถึงจิตมันยังพอใจอยู่เป็นปกติวิสัย ในสิ่งที่เรียกว่า กาม หรือกามารมณ์, มันยังมีความพอใจเป็นปกติวิสัยอยู่ในส่วนนี้. พวกรูปาวจรภูมิ จิตก็เห็นเรื่องกาม เรื่องกามารมณ์นั้นเป็นของรบกวน. เราอยากจะอยู่โดยไม่มีกามารมณ์ของกามารมณ์ ก็หันไปหาสิ่งที่เป็นรูปธรรมบริสุทธิจนได้ความสุข ที่เกิดมาจากรูปธรรมบริสุทธิ, นั่นก็แค่จะไปสนใจอยู่กับสิ่งที่ไม่ใช่กามารมณ์ เช่นศีลปฏิบัติ เช่นธรรมชาติอันสวยงาม. ผมอยากจะพูดว่า แม้แต่คนที่หลงเล่นสัตว์เลี้ยง เล่นต้นไม้ ที่ไม่เกี่ยวกับการอารมณ์ก็ยังดี, แล้วพอใจไม่ไปยุ่งกับเรื่องกามารมณ์; นี่จิตใจมันเลื่อนไปอีกภูมิหนึ่ง.

พวกถัดไปก็เห็นว่า เรื่องรูปนี้ มันก็ยังลำบากยุ่งยาก; หันไปนึกถึงเรื่องที่ไม่มียุข สิ่งที่ไม่มียุข เรื่องอากาศ เรื่องวิญญาณ เรื่องความไม่มีอะไร, นี่มุ่งหมายอย่างนี้. ในหลักเขาจะบุขากาส วิญญาณ ความไม่มีอะไร, กระทั่งความที่มีจิตใจเหมือนกับว่า ตายแล้วก็ได้ คือไม่มีความรู้สึกอะไร. แต่ความรู้สึกว่า กว้าง ตัวฉัน ที่ต้องอารมณ์ความสุขนี้ ยังมีอยู่; นี่ก็ไปไกลโซอยู่. สนใจเรื่องอากาศในฐานะเป็นความว่าง, สนใจเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ เรื่องนามธรรม ในฐานะเป็นสิ่งที่ละเอียด ประณีต, สนใจในความไม่มีอะไร ไม่สนใจในอะไร แล้วก็ไปสนใจในความไม่มีอะไรนั้น เอามาเป็นอารมณ์ของจิต, ให้จิตนั้นหมกมุ่นหรือทำความรู้สึกอยู่แต่ในความไม่มีอะไร จนได้ความสุขเกิดขึ้นมา จากสิ่งที่ไม่ใช่รูป เหล่านี้ เขาก็เรียกว่าเป็นภูมิอรุปาวจร = อรูป + อวจร. อวจร - แปลว่า เทียว หรือเที่ยวลงไป, ลงไปเที่ยวอยู่ในนั้น, ลงไปเที่ยวอยู่ในสิ่งที่ เป็นอรูป หรือไม่มีรูป.

ทั้งสามอย่างนี้เป็นโลก เป็นวัตถุสำหรับรู้สึก และมันเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง. คำว่า "โลก" นี้แปลว่าสิ่งที่มีการแตกดับ; หรือบางทีก็เรียกว่าโลกียะ เพราะมันเฝ้ากันอยู่กับโลก. โลก ก็แปลว่าโลก, โลกียะก็แปลว่าเฝ้ากันอยู่กับโลก. ส่วนโลกุตตรภูมินั้น ก็เป็นจิตใจที่เป็นไปในทาง ไม่มีตัวตน ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู ยิ่งขึ้นไป ๆ จนไม่มีตัวตนเลย ไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตนเหลือ. ส่วน ๓ ภูมิข้างต้นนั้น มันเข้มข้นอยู่ด้วยตัวตน มีตัวตนที่เข้มข้น, ฉะนั้นจะหาความสุขอย่างนั้น จะหาความสุขอย่างนี้ นี่มีรสอันแก่มีตัวตนเข้มข้น; ส่วนโลกุตตรภูมินั้น ตัวตนมันเริ่มจางไป ในลักษณะที่แน่นอนว่า จะต้องสิ้นไป หมกไปโดยแน่นอน; นี่ก็เป็นเรื่องโลกุตตรภูมิ.

ที่เขาพูดอยู่ตอนนั้นอยู่ เขาก็เลยแบ่งที่อยู่กันเสียอีก ว่า ถ้ามาวจรภูมินี้ คือสัตว์มนุษย์ สัตว์เทวเจ้านาน หรือเทวดาประเภทที่บำเพ็ญในกาม เหมียมนมนุษย์ เหมือนสัตว์เคี้ยวเอื้อง เขาเอาไว้ที่โลกนี้; โลกนี้ก็มีมนุษย์ หรือสัตว์เคี้ยวเอื้องจนกระทั่งสัตว์นรก; เพราะสัตว์นรคนั้น แม้กระทั่งเขาทรมานลำบากอยู่อย่างไร เขาก็ยังต้องการกามารมณ์อยู่นั่น. พอถึงเทวดา เขาก็เอาไปไว้ที่โลกอื่น อย่างที่อุณห์เคยได้ยินว่าแยกเทวดาออกไปเป็นโลกอื่น เทวดาอยู่ที่ไหนก็บอกไม่ได้; แล้วยังมีเทวดาชนิดที่ค้ำยันเกี่ยวข้องกับมนุษย์โลกกับเทวดาโลก เทวดาครึ่ง ๆ กลาง ๆ เช่นจาตุมหาราชิดาเทวดา รุกขเทวดา ฯลฯ อะไรก็ตาม; และยังมีเทวดาในสวรรค์ชั้นกุตติ กระทั่งชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ถึงขีดสูงสุดของกามารมณ์. อยู่ที่ไหนเขาก็บอกไม่ได้ แต่เราได้ยินได้ฟังเขาบอกว่า มันอยู่อีกโลกหนึ่งข้างบนขึ้นไป. ระว่งให้ที ๆ ที่เขาพูดไว้มันเป็นอย่างนี้.

ที่นี้ พอมาถึงพวกภูขาวจรภูมิ หรือรูปพรหม เขาก็เรียกมันว่าพรหมโลก. อยู่ที่ไหน? เขาก็บอกไม่ได้ว่าอยู่ที่ไหน แต่ขึ้นไปพ้นจากโลกนี้

จากเทวโลกชั้นกามาวจร เสียด้วย. พรหมโลกมีอยู่อีกโลกหนึ่ง, อยู่ไหน เขาก็บอกไม่ได้ เขายืนยันแต่ว่ามันมี. พอถึงชั้น อรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภาพ นี้ก็แยกไปอีกโลกหนึ่งอีก; พอถึงเรื่องโลกุตตระ และนิพพาน เขาก็ว่าต่อตาย แล้ว สักกัตติยชาติก็ไม่รู้, ทายแล้วตายเล่า ตายแล้วตายอีก ก็ همینชาติที่จะถึงนิพพาน ก็เลยยังไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหนใหญ่; แล้วมีจำนวนพวกกันเป็นวัตถุขึ้นมาว่า “นิพพานเป็นเมืองแก้ว”, เป็นนครศิวโมกซ์ก็พลุกไป, เอาความหมายของตัวหนังสือของฝ่ายอื่นมาช่วยเข้าไป. เด็ก ๆ ก็เลยงงใหญ่ ว่าเมืองนิพพาน อยู่ที่ไหน? คนแก่ ๆ ก็เลยบอกว่า โอโฮ! อย่าเพิ่งไปรู้เลย เพียงให้ไว้แต่ลักษณะอย่างนั้นอย่างนี้; ไม่ตายบ้าง อะไบบ้าง, ผักเพี้ยนพวกเด็ก ๆ ไว่ก๊อน ว่าอย่ามาถาม อย่ามารู้. นี่เขาเอาเรื่องเหล่านี้มาอธิบายอย่างนี้ มันก็มีอยู่พวกหนึ่ง.

มนุษย์โลกอยู่ที่นี้ บรรจุไว้ซึ่งสัตว์เครื่องจวน และมนุษย์ธรรมตามัน; แล้วก็เอานรก หรืออบาย เขาไปไว้ข้างใต้ลงไปอีก, ซึ่งลงไปข้างใต้ดิน. เทวโลกก็ขึ้นไปข้างบน พอถึงพรหมโลกก็ขึ้นไปขึ้น ไปอีก – และขึ้นไปอีก สำหรับพรหมโลกชั้นสูงสุด. ส่วนพระนิพพานนั้นซึ่งไม่ถูกว่าอยู่ที่ไหน ก็เลยได้แก่พวก ๆ ไว้ เผื่อ ๆ ไว้อีกหลายหมื่นชาติ แล้วคงจะถึงสักวันหนึ่ง. นี่เขาพูดไว้อย่างนี้ก็มี; แบ่งภูมิของจิตออกเป็น ๔ ระดับ. พอถามว่าคนเหล่านั้น อยู่ที่ไหน? เขาก็เลยชี้ไว้อย่างนี้. ที่นี้เด็ก ๆ ที่ฉลาดก็จะถามขึ้นว่า พระโสภณ พระลัทธากามี พระอนาคามี อยู่ที่ไหน? ในโลกนี้มีอย่างที่เคยเล่าว่า มหาอุบาสกา วิสาขา อนาคตปิณฑิกเศรษฐี พระอนาคามีก็อยู่ในโลกนี้ใช่ไหม? มันก็เลยชักงง, คนทอบก็ตอบไม่ได้; นี่เพราะเขาไปบัญญัติอะไรตามหลักเกณฑ์ทางวัตถุมากเกินไป. ว่าพระอริยเจ้าอยู่ในโลกุตตรภูมิ ทำไมจึงมาอยู่ร่วมกับพวกเราที่นี่ ในโลกมนุษย์นี้. ปัญหาที่เลยค้างคั่งอยู่ที่นั่น. ยังมีเรื่องยุ่งอีกมาก ที่เขาจะพูดกันในลักษณะที่เขาวัตถุ เอาเนื้อหนังเป็นหลักเช่นนี้.

ผมเห็นว่า เรื่องภูมิของจิตมันอยู่ที่จิต; **จิตอยู่ที่ไหน โลกก็อยู่ที่นั่น**. จิตกำลังเป็นอย่างไร โลกก็กำลังเป็นอย่างนั้น. เพราะฉะนั้นเราจึงเห็นได้ว่า ในโลกนี้ โลกของมนุษย์นี้ มันมีอะไรครบทุกภูมิทุกภพ; มันแล้วแต่ว่า จิตกำลังเป็นอย่างไร. ถ้าจิตหมกมุ่นในกามารมณ์บุชชามารมณ์ โลกนั้นก็เป็นการมวจรภพสำหรับคนเหล่านั้น. บางคนจิตเป็นรูปาวจรภูมิ หรือรูปาวจรภูมิ โลกนี้มันก็เป็นภพ เป็นภูมินั้น สำหรับคนนั้น. เพราะว่าเมื่อเราไปสนใจหรือว่ายึดมัน ติดมันในสิ่งใด สิ่งอื่นมันก็เหมือนกับไม่มี. เอาที่จิตใจเป็นหลัก.

ปัญหาที่เหลืออยู่แต่ว่า เขาเป็นอย่างนั้นตลอดไป หรือว่าเป็นชั่วคราว? ถ้าเป็นอย่างนั้นตลอดไปมันก็ไม่มีปัญหา เช่น คุณๆที่มีจิตใจไม่ชอบกามารมณ์ ชอบสิ่งที่ไม่ใช่กามารมณ์ตลอดชีวิตไป มันก็ไม่มีปัญหา; โลกนี้ทั้งโลกมันก็เป็นรูปโลก อรูปโลก สำหรับคนนั้นไปโดยแน่นอนตายตัว. แต่ที่นี้จิตใจที่มันยังกลับไปกลับมาได้ ชั่วโง่งที่ชอบกามารมณ์ ชั่วโง่งหลังชอบพอก่อน ไม่ยุ่งกับกามารมณ์. หันไปสนใจเรื่องรูปธรรมล้วนๆ หรืออรูปธรรมล้วนๆ; เมื่อนั้นแหละคือที่ว่ามันสลับเปลี่ยนกันอยู่ เป็นการเปลี่ยนแปลงระหว่างภพ ระหว่างภูมิ ยุ่งไปที่เดียว; และอาจจะได้ครบทั้ง ๔ ภูมิโดยอนุลอม (อย่าลืมคำว่า “โดยอนุลอม”).

นาย ก. เป็นคนธรรมดาสามัญ มีการศึกษาดี มีฐานะการเป็นอยู่ดี ยากู่มากแล้ว; ชั่วโง่งหนึ่งอาจจะสนใจเรื่องกามารมณ์ เรื่องเพศ เรื่องอะไรตามที่เคยกะทำมา; อีกชั่วโง่งหนึ่งก็เบื่อเอheim จะไปขลุกอยู่กับวัตถุ ศีลปะ หรือศัพทลัทธิ หรืออะไรก็ตาม ที่มันไม่เกี่ยวกับกามารมณ์; บางทีเป็นหลายชั่วโง่งหลายวันก็ได้. บางทีก็เบื่อสิ่งบ้าๆบอๆเหล่านี้ สรรวมจิตใจ พอใจแน่วแน่มันคงอยู่กับเรื่องบุญกุศล เรื่องโลกหน้า, หรือแม้ที่สุดแต่ว่า เรื่อง

เกียรติยศ ความงาม ความดี; เขาก็กลายเป็นคนละคนไป. บางเวลาก็ชอบว่าง ไม่มีอะไรเลย, อย่างมีอะไรมารบกวนในจิตใจ ชอบความว่าง. หรือยิ่งเป็นผู้ที่เคยศึกษา ปฏิบัติวิปัสสนาจนบางแล้ว ก็สามารถทำให้จิตว่างจากสิ่งรบกวนได้เป็นคราว ๆ.

นี่แหละคุณเข้าใจเถอะว่า นาย ก. คนนี้เขามีครบทั้ง ๔ ภูมิ เท่านั้น ไม่ถาวรเด็ดขาดลงไป; เป็นเรื่องชั่วคราว กลับไปกลับมา. เกี่ยวอยู่ในภูมินี้ เกี่ยวไปอยู่ในภูมินั้น; หรือถ้าเขาเกิดผลอนัตตาเดียว ก็อาจเป็นกามาวจรชั้นแรกก็ได้, หรือทำผิจนร้อนใจ เหมือนกับทณรอกก็ได้, หรือไปพิชิตวางก็ได้; เพราะปฏิจจสมันเปลี่ยนได้แบบนี้. เมื่อเขาทำชั่วทำผิดแล้วร้อนใจ เขาก็สงบใจแล้ว ทั้งที่อยู่ในโลกนี้, มีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์นี้ แต่ว่าจิตลงไปนอนบายภูมิแล้ว เรียกว่ากามาวจรภูมิชั้นที่เป็นอกุศล.

จะนั่นคน ๆ หนึ่ง เป็นตักขิณรก เติรจฉาน เปรต อสุรกาย เมื่อไรก็ได้, เป็นมนุษย์ธรรมคาสมาณียอย่างปกติก็ได้, แล้วก็ป็นรูปาวจรภูมิ, เป็นเทวดาในสวรรค์ มีความสุขความพอใจ อย่างเดียวกับเทวดาในสวรรค์ชั้นสูงก็ได้, แล้วก็ป็นพรหม อย่างในพรหมโลกที่ว่างไว้ เหมือนที่พูดให้ฟังเป็นตัวอย่างมาแล้ว; เกี่ยววาจจะเป็นพระอริยเจ้าชั้นสอง ผมใช้คำว่าชั้นสอง, มีจิตใจเหมือนพระอริยเจ้าสักชั้นหนึ่งก็ได้ คือ มีจิตใจว่างจากทุกสิ่ง ไม่มีอะไรรบกวน ไม่มีอะไรยึดถือ เป็นพระอริยเจ้าชั้นสองก็ได้. แต่ถ้าเป็นพระอริยเจ้าจริงๆ ก็หมายความว่ามันไม่กลับมาอีก ส่วนพระอริยเจ้าชั้นสองนั้นกลับมาอีก คืออาจจะมีสักชั้นหนึ่ง ที่พอจะมีความรู้สึกพอใจในความว่าง — ในความไม่มี ตัวกู่นี้. คนธรรมคาสมาณียไม่อาจจะป็นได้ครบอย่างนี้; แต่ว่ามรวาสชั้นที่เขาคืออาจจะป็นได้ถึงขนาดนี้ เพราะว่าคำว่า “นิพพาน” นี้ มันมีหลายคำ ซึ่งแสดงน้ำหนัก หรือความหมายหลายระดับ ;

อย่างเช่นพูดว่า ทหังคนิพพาน – เรียกว่านิพพานก็ได้ แต่ไม่ถาวร ไม่เด็ดขาด; มันประจวบเหมาะ ให้เรามีจิตใจว่างโปร่ง ไม่ยึดมั่นถือมั่น. เช่นเราไปอยู่ในสถานที่ ที่ธรรมชาติแวดล้อม ให้จิตใจมันว่างโปร่ง แล้วก็ว่างได้ มีจิตใจเป็นตหังคนิพพานได้. หรือเราไปนั่งอยู่กับผู้ที่เป็นสัทบุรุษ เป็นพระอรหันต์, เราก็มีจิตว่างโปร่งไปชั่วขณะได้; อย่างนี้เขาเรียกว่า นิพพานประจวบเหมาะ แล้วก็มีจิตใจเย็นเป็นสุขสบาย เหมือนกับนิพพานจริงเหมือนกัน แต่มันเป็นเรื่องชั่วคราว.

ถ้าเราสามารถบังคับด้วยการกระทำก็มีภูฐานภาวนาอะไร บังคับจิต ให้มันว่าง ให้มันเย็น ไล่ยาวออกไป; นี่ก็เป็นนิพพานชนิด วิกขัมภนะ – คือ เราจัดมัน ทำมัน ปรับปรุงมัน.

ตักจากนี่ก็เป็นนิพพานจริง ๆ พระอรหันต์จริง ๆ. ถึงอย่างนั้น ก็ยังอาจจะแบ่งได้เป็นระดับ ๆ อีกหลายระดับ; แล้วยังแบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๆ กันว่า นิพพานที่จะรู้ได้ด้วยตนเอง ทันตาเห็น คือทันทีทันใด; หรือนิพพานที่จะต้องค่อยเป็นค่อยไปในโอกาสหลัง.

ฉะนั้นจึงถือว่า พรวาต หรือคฤหัสถ์อยู่ในโลกอย่างนี้ บางคราวก็มี จิตใจประจวบเหมาะพอที่จะได้สัมผัสของพระนิพพานตัวอย่าง; แล้วก็พอใจอยู่ได้ ระยะเวลาหนึ่ง จะกี่ชั่วโมง กี่วัน ก็เคื่อน อะไรก็ตามใจ มันก็เป็นได้. ตอนนั้นเราควรจะจัดเขาไว้ว่าอยู่ในแบบของโลกุตตรภูมิ หรือเป็นโลกุตตรภูมิแบบประจวบเหมาะ.

ขอให้เข้าใจไว้ที่ว่า คน ๆ หนึ่งเป็นพรวาต เป็นคฤหัสถ์ อยู่บ้านเรือน มีบุตร ภรรยา สามี แต่เขาอาจจะมีจิตใจที่เปลี่ยนไปได้ครบทั้ง ๔ ภูมิ; ยังไม่

ทันตาจากโลกนี้ไปไหน เคี้ยวอยู่ในกามาวจรภูมิ เคี้ยวอยู่ในรูปาวจรภูมิ เคี้ยวอยู่ในอรูปาวจรภูมิ เคี้ยวอยู่ในโลกุตตรภูมิ ซึ่งเป็นแบบหนึ่ง และชั่วคราว ไม่ใช่เสถียรถาวร.

นี่ผมพูดว่ามันลำบาก เพราะภาษา ก็จะถามขึ้นมาว่า ขรรวาส หรือ กฤตหัสถ์มีความสุขได้อย่างไรบ้าง ? ชนิดไหนบ้าง ที่เรียกว่าความสุขที่ขรรวาสอาจจะรับได้ ? นั่นก็มีทั้ง ๔ ระดับ ทั้งกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ. มันเอาเนื้อ เอาตัว เอาอะไรเป็นหลักไม่ได้ สำหรับคำว่า ขรรวาส ; เพราะว่า ขรรวาสส่วนมาก ขรรวาสส่วนใหญ่ นั่น ก็คือผู้ที่มีจิตใจท่องเที่ยวไปแต่ในกามาวจรภูมิ ; ก็เลยยกเอาขรรวาสมาให้ขรรวาส ไว้ให้กฤตหัสถ์ เป็นมาตรฐานไป. แล้วก็อย่าลืมว่า คนในแบบฟอร์มของขรรวาสนั้น บางคน บางเวลา อาจจะไม่ถึง รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิได้.

ดังนั้นโดยความสมัครใจของผมเอง ผมก็อยากจะแบ่งขรรวาสออกเป็น ๓ ประเภท อย่างที่ได้พูดกันวันก่อน : ขรรวาสต่ำๆ ธรรมดาสามัญ หรือเมื่อแยกเอาเฉพาะส่วนที่เป็นธรรมาสาสามัญ ; ขรรวาสก็ปฏิบัติขรรวาสธรรมชั้นต่ำๆ เช่นทิฏฐิ ๖ ก็ได้รับประโยชน์สุขอย่างที่ว่านี้ : มีเงินใช้ ก็มีความสุข, แล้วก็ใช้เงินก็มีความสุข, มีความสบายเพราะไม่มีหนี้สิน, แล้วก็ไม่มีโทษอะไรที่จะมาพ้องพาน เกี่ยวกับความเป็นขรรวาสในโลกนี้ ก็สบายแล้ว. ที่นี้ขรรวาสชั้นกลางๆ ขึ้นมา : -- มันคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีศีลดี เขาก็มีความสุขไปด้วยความสุขที่สูงขึ้นมา ก็มีความสุขจากบุญกุศล หรือความดี มีค่าสูงไปกว่าพวกแรก. ที่นี้ขรรวาสชั้นสูงๆ ที่สามารถรับเอาเรื่องสัญญาของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติได้ ขรรวาสพวกนี้ก็มีโอกาสที่จะมีจิตใจว่างโปร่งสบายแบบพระอริยเจ้า, สงเคราะห์เป็นพวกพระอริยเจ้าไปได้ ; แล้วถ้าเขาเป็นพระโสดาบัน สกิทกามี อเนกามี อยู่ในรูปกฤตหัสถ์ไม่โลภวช ก็อยู่ในพวกนี้เต็มตัว.

นี่ถามว่า ขรรควาสนจะหาความสุขได้อย่างไรบ้าง ? มันก็ไปไต่สูงถึง
โลกุตตระอย่างนี้; จะเป็นโลกุตตระถาวร หรือโลกุตตระชั่วคราว มันก็เป็น
โลกุตตระทั้งนั้น. เมื่อใจจิตใจอยู่เหนือโลก เหนือกาม เหนือรูป เหนืออรูปรู
มันก็เป็นโลกุตตระ ไม่มีทางเป็นอื่น; เป็นได้สัก ๕ นาทีก็ยังดี. ความสุข
ของขรรควาสน ถ้าเอามาตรฐานที่เขาจัดไว้ ก็เรื่องกิน เรื่องเล่น อะไรตามแบบ
ของขรรควาสน คือเรื่องกามารมณ์. เขาพูดกันอย่างนั้น ก็เพราะเขาส่วนใหญ่ ๆ
ทั่วๆ ไปเป็นหลัก; แต่ข้อเท็จจริงนั้น ผู้ที่โลกเรียกว่า “ขรรควาสน” หรือ
“กฤหัสถ์” นั้น ก็ยังเป็นเทวดาก็ได้ เป็นพรหมก็ได้ เป็นอริยเจ้าชนิดซิมตอง
ก็ได้ แต่ก็ยังเป็นพระอริยเจ้าจริงๆ เช่น เป็นพระโสดาบันจริง สกิทากามีจริง
หรืออนาคามีจริง เหมือนที่ยกตัวอย่างมาให้ฟังแล้วก็ได้; อย่างที่เป็นคนไม่มี
ทรัพย์สินสมบัติอะไร เอาดินที่สัถว์ซุกซุกๆ ไว้มาปั้นหม้อขาย เลี้ยงบิดามารดา
ที่ตาบอด; นั่นเป็นพระอริยเจ้า แต่ก็อยู่ในรูปของขรรควาสน หรือกฤหัสถ์.

ที่นี้ลองมาดูเรื่องของ มหาอุบาสิกาวินิสา ว่ามีลูก ๓๒ คน มีหลาน
คนละ ๓๒ มีเหลนอีกคนละ ๓๒, ไม่ทันจะตาย มีลูก หลาน เหลน เป็น
ร้อยๆ; แล้วบางทีก็ร้องไห้เพราะหลานคนนั้นตาย หลานคนนั้นเจ็บ;
มหาอุบาสิกานี้เป็นพระโสดาบัน ในเรื่องราวพระคัมภีร์ มีเขียนไว้อย่างนี้,
อรรถกถาธรรมบทมีเขียนอย่างนี้. พระโสดาบัน ก็ยังครองเรือน มีสามี มีการ
งานอย่างขรรควาสน เลี้ยงลูก เลี้ยงหลานเป็นร้อยๆ บางคราวก็ร้องไห้ไปหา
พระพุทธเจ้า. อย่างนี้ก็เรียกว่า “ขรรควาสน” หรือ “กฤหัสถ์” ได้ และก็
มีความสุขอย่างพระโสดาบันได้. เพราะฉะนั้นเราจึงแยกพูดว่า ถ้าพูดตามภาษาพูด
ก็ไปอย่างหนึ่ง, ถ้าพูดตามข้อเท็จจริงว่าเป็นอยู่อย่างไร มันก็ไปอีก
อย่างหนึ่ง.

ชาวราสไม่จำเป็นจะต้องสกปรก ลมก ไปตามที่เขามัณญูติ; อาจจะเป็นถึงพระอนาคามก็ได้. แต่แล้วชาวราสส่วนใหญ่เป็นอย่างไรมันก็อีกเรื่องหนึ่ง. เราจะเขาคูโหนเป็นชาวราส? ก็ควรจะเอาชาวราสที่เป็นปรกติธรรมศาสนานี้ส่วนใหญ่; แล้วก็อย่าลืมว่า “คน-คน” นี้ เป็นได้ทุกอย่าง; ชาวราสนี้ เป็นได้ทุกอย่าง เป็นสัตว์น่ารัก เกร็ดจัน อะไรก็ได้ ถ้าเขามีจิตใจอย่างนั้น; แล้วก็เป็นมนุษย์ธรรมศาสนานี้ก็ได้; เป็นเทวดาก็ได้ เป็นพรหมก็ได้ เป็นพระอริยเจ้าก็ได้. เพื่อให้ทุกคนเห็นว่า ในโลกนี้, ในโลกมนุษย์นี้มันมีครบหมดอย่างนี้; แล้วมันก็มีได้มีอยู่ในตัวโลก มันมีอยู่ในจิตใจของคน. สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ นิพพานก็อยู่ในใจของคน; ฉะนั้น คำว่า “โลก” นี้มันอยู่ในใจของคน, โลกชนิดต่างๆ นานาสาระพัด อบายโลก มนุษยโลก หรือเทวโลก พรหมโลก มันอยู่ในใจ ใจของคนนั้นแหละคือโลก. ความเป็นกฤหัสถ์อยู่ที่ตรงไหน? มันก็มีอยู่ เมื่อมีจิตใจอย่างกฤหัสถ์ ตามที่เขาบัญญัติกันตามภาษาพูด.

ที่นี้ ไปถึงภาษาพูด มันก็ชักมันเข้กัน แ่งนั้นแ่งนี้กันอยู่ในตัว. ผมจึงว่า ภาษานี้มันเป็นอุปสรรคในการเข้าใจอะไรต่างๆ. คุณอย่าเอาภาษาเป็นหลักนัก. เอาตัวจริงตามที่มันเป็นจริง ๆ ข้อเท็จจริง นี่เป็นหลัก. มนุษย์ใ้ ๆ ก็พูดไปอย่างหนึ่ง, มนุษย์ฉลาดก็ใช้คำพูดไปอีกอย่างหนึ่ง. ใช้คำพูดคำเดียวกันอย่างนั้นมันยุ่งยาก. แม้แต่คำว่า “ความสุข” นี้; พวกคนอันธพาลก็มีความสุขไปอย่างหนึ่ง พวกคนดีก็มีสุขไปอย่างหนึ่ง. ใช้คำว่าความสุขเหมือนกัน; แล้วความพอใจในความสุขนั้นอาจจะเท่ากันเสียด้วย.

กฤหัสถ์ แปลว่าผู้ที่อยู่ในกฤหะ คือเรือน, *ชาวราส* แปลว่า ผู้ครองอยู่ครอง พร คือเรือน. คำว่า “บ้านเรือน” นี้ มันไม่ได้หมายถึงบ้านเรือน

ที่เป็นหลังๆ ถ้าไปหมายอย่างนั้นพระเจ้าก็อยู่บ้านเรือน อยู่ภูฏีเช่นเดียวกับบ้านเรือน. คำว่า “บ้านเรือน” เขาหมายถึง ความหมายของกามารมณ์มากกว่า; หรืออย่างน้อยก็เรียกสั้นๆ ว่า กาม. ที่บ้านเรือนนั้นต้องมีสิ่งๆ เรียกว่า กาม เรื่องเพศ เรื่องบุตร ภรรยา สามมี ททรัพย์สมบัติอะไรให้ขึงไปหมด; นั่นแหละ ภาษาธรรมะเขาเรียกว่า “บ้านเรือน”. ภาษาตัวหนังสือ เรือนเป็นหลังๆ ก็เรียกว่าบ้านเรือนได้, เรือนร้างๆ ไม่มีใครอยู่ก็เรียกว่าบ้านเรือนได้. ในภาษาธรรมที่สูงๆ ขึ้นไป “บ้านเรือน” เขาหมายถึงสิ่งที่ผูกพันยุ่งยากสับสนอลเวงอรวน ในจิตใจ ที่เกิดมาจากเงิน ททรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามมี เกียรติยศ ชื่อเสียง สังคม อะไรก็ตาม ที่มันเป็นเรื่องยุ่งไปหมดนั่นแหละคือ “บ้านเรือน” ไม่ได้หมายถึง ตัวเรือนเป็นหลังๆ.

ผู้อยู่ครองเรือน หรือขรรควาณิชก็คือผู้อยู่ด้วยความยุ่งยากแบบนี้ ความสุขมันก็หายากเต็มที่; มันเต็มไปด้วยความผูกพัน ความร่ำร้อน; ต้องแก้ปัญหาทางการเงิน การสังคม อะไรให้เรียบร้อยไปเสียหน่อย มันก็พอจะมีเวลาหายใจสบายบ้าง; ก็ต้องอยู่ที่ มีทรัพย์ มีลูก มีเมีย มีเกียรติอะไรอย่างถูกต้อง. ถ้าทำไม่ถูกต้อง ก็จะต้องไปติดคุกติดตะราง มันก็เป็นการงานที่มีโทษไป.

เราพูดกันแล้ว ก็ได้ความว่า ขรรควาณิช เป็นเรื่องยุ่ง เป็นที่อยู่ของความยุ่ง, ถือเอาความผูกพันอย่างนี้เป็นความหมายของคำว่า ขรรควาณิช. ที่นี้ถ้าถือเอาจิตใจเป็นหลัก มันยังไม่ได้ไกล. อยู่ในบ้านเรือนอย่างนี้ แต่ว่าจิตใจสูงไปอีก-สูงไปอีก จนไปอยู่ในกระท่อมเล็กๆ บนหม้อขายเลื่องชีวิตบิดามารดา; เอาจิตใจเป็นหลักมันก็ออกไปได้ไกลอย่างนี้. ในที่สุดเราก็สรุปความได้ว่า ถ้าเป็น *ขรรควาณิชชั้นธรรมดา* หรือชั้นเลว ก็เอาเรื่องทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง ที่ได้มาโดยถูกต้องนี้ เป็นความสุข; ถ้าเป็น *ขรรควาณิชชั้นกลาง* ก็เอาความดี ความงาม

มีบุญกุศล ที่บริสุทธิ์ เป็นความสุข. ถ้าเป็น~~ฉรรวาส~~ชั้นสูงก็เอาความสุขที่เกิดขึ้น
แต่ความไม่ยึดมั่นถือมั่น นั่นแหละเป็นความสุข.

ผมพูดแล้วก็ชักกันหมกกับที่เขาพูดๆ กันอยู่ คือเขาพูดกันนั้น ไม่ให้
ไปเกี่ยวข้องกับความไม่ยึดมั่นถือมั่น: เขาไม่ให้ฉรรวาสศึกษาเรื่องจิตว่าง เรื่อง
ความไม่ยึดมั่นถือมั่น; ผมบอกว่า นี่พระพุทธเจ้าท่านแนะให้ คือเรื่องสัญญา
ถ้าไม่เช่นนั้น ฉรรวาสจะมีอาการเหมือนกับอยู่ในนรกหมกไหม้; เทียวดูกาย
เทียวเมียกาย เทียวหัวกาย เทียวทรัพย์สมบัติถูกไฟไหม้; มันมีสารพัดอย่าง
ที่จะทรมานเมื่อไรก็ไม่รู้. ก็ต้องเอาเรื่องสัญญา อนัตตา มาเป็นเครื่องป้องกัน
ให้ฉรรวาสเป็นฉรรวาสที่น่าดู; เป็นกัลยาณบุรุษน ก็ยังติดตามไปแล้ว ยังมีภาวะ
ที่น่าดู ไม่เป็นทุกข์ทรมานจนเป็นสัตว์นรก.

สรุปอีกทีหนึ่งว่า ความสุขของฉรรวาสนั้น ขอให้มียู่ ๓ ชั้น; ชั้นต่ำ
ชั้นกลาง ชั้นสูง. ชั้นต่ำก็เอาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติที่พอเหมาะสม
ที่ถูกต้อง; ชั้นกลางขึ้นไปก็เอาความสงบในทางบุญกุศล ในทางจิตใจที่มันสูง
ยกมือไหว้ตัวเองได้; ถ้าชั้นสูงขึ้นไปอีกก็เป็นอนุโลมตามพระอรหันต์ หรือเป็น
พระอรหันต์ไปเสีย มีความไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นหลัก แล้วมีความสุขที่เกิดขึ้นจาก
ความไม่ยึดมั่นถือมั่น เท่าที่เราจะทำได้ ในวิสัยของฉรรวาส; เรื่องก็จบกัน.

คุณเรียนศึกษาในมหาวิทยาลัย ไม่เคยเรียนกันในเรื่องเช่นนี้; ผมว่า
ยังไม่ใช่อุดมศึกษา เพราะว่ายังไม่รู้ว่า เกิดมาทำไม ? จะเป็นอย่างไรได้ก็แบบ
ก็อย่าง ? ฉะนั้นอุทิศสำหรับเรื่องชนิดนี้ เป็นของเพิ่มเติม ให้ความรู้ของเราเป็น
อุดมศึกษาขึ้นมาจริงๆ.

พอกันที นักกางเขนร้องบอกว่าพอกันที.

